

РУКОПИСНИ МИНЕЈ ТИМОТЕЈА ШАНТАВОГ

Село Беочин, у близини истоименог фрушкогорског манастира, старо је насеље. Први му помен налазимо још 1436. г. У њему и његовој широј околини водила се жива верска активност у то доба, као и у читавом Срему. Захваћено одјецима хуситског покрета и насељено шизматичима и босанским јеретичима патаренима изазвало је инквизиторске интервенције.¹ Турска најезда 1526. г. прекинула је верска трвења у бекству и расељењу или уништењу старог становништва и насеља.

У XVII веку помиње се манастир Беочин од 1623. г.,² па је вероватно постојало и село са српским становништвом, јер у другој и друкчијој средини не би било разлога настанку и постојању манастира. У турско-аустријским ратовима при крају столећа, ослобођени Беочин наставио је своје постојање, а и запустео манастир је обновио свој живот.³

По једном опису Славоније из 1702. г. наводи се и село Беочин са 49 породичних старешина и 960 јутара ораће земље. У току XVIII века место је стално напредовало бројем домова и становништва, тако да је 1791. имало 125 кућа и 519 душа.⁴ Овако снажно насеље морало је имати у старини и своју цркву или какву богомољу, иако је у близини манастира. По црквеном попису Карловачке митрополије од 22. XII 1732. г. село Беочин имало је нову цркву сазидану од камена, покривену трском, свод леп, часну трпезу од камена, иконостас са две сапрестолне иконе (свакако Христа и Богородице), 12 апостола и још 25 малих икона за целивање, а од књига српско

¹ Димитрије Руварац, Манастир Беочин, Сремски Карловци, 1924, стр. 4.

² Ст. М. Димитријевић, Грађа за српску историју из руских архива и библиотека, Споменик LIII, стр. 206.

³ Д. Руварац, Манастир Беочин, стр. 6.

Стојановић, Записи и натписи, бр. 2213.

Бошко Брзић, Натпис о градњи воденице манастира Беочина из 1711. године и др Рајко Л. Веселиновић, Белешка уз прилог натписа... из 1711, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 38, Нови Сад, 1964, стр. 162—164.

У једном триоду из XVII в. записао је хаџи-Јеротеј Рачанин у манастиру Беочину да је купио две књиге 1712. г.

Опис српских фрушкогорских манастира 1753 год., приопштио Д(имитрије) Р(уварац), Српски Сион за 1904, стр. 360—363, 404—408.

⁴ Тадија Смичиклас, Двијестогодишњица ослобођења Славоније, Загреб, 1891, II део, стр. 297.

Д. Руварац, Ман. Беочин, стр. 5.

Душан Ј. Поповић, Срби у Срему до 1736/7, САН, Београд, 1950, стр. 43, под Беочин.

јеванђеље и служебник, још пентикостар и октоих. Парохија је имала два свештеника. Први је имао своје следеће књиге: српске — псалтир и стихологију; московске — тестамент (св. Писмо), часловац, општак и псалтир; лавовске — требник. Други свештеник; српски часловац и псалтир.⁵ Садањи му је храм зидан или преправљен између 1780. и 1791. г. како се може назрети по његовим рачунским књигама из тих година. Црква спада у ред добро очуваних грађевина. Богата је инвентаром и предметима од историјске и уметничке вредности. Укусну резбарију израдио је Аксентије Марковић 1797. г., из познате пилтаорске новосадске породице и радионице Марковића.⁶ Знатан број богослужбених и црквено-административних књига садржи важне и занимљиве историјске податке. Неколико примерака ређих књига издавају се по вредности својих издања и по забелешкама у њима. Извесне су везане за познате историјске личности наше прошлости и књижевности, као за братију Рачане и друге. Особиту пажњу привлаче један рукописни минеј за месец март, затим пентикостар издан у Трговишту 1649 .г., посни триод исте штампе и престоно оковано јеванђеље издано у Москви 1730. г., о којима ће се говорити у неком другом наврату.

Овом приликом биће речи само о рукописном минеју за месец март Тимотеја Шантавог. Књига обухвата интересовање као до сада непознати рукопис, привлачи лепотом писма (Сл. 2) иако је просечан рад ове врсте, има дражи по својој већој старини и укусом свога формата и повеза, примамљива је по атрибутивном надимку свога преписивача и побудом радозналости по наговештају свога порекла.

Из штурних записа у самој књизи и из извесних података у старијим инвентарима сеоског беочиноског храма, може се реконструисати мала непотпуна историја овога рукописа. На доњим маргинама првих сачуваних листова, нешто окрњени запис: цркве Бечкеречке, храма Ваведене прѣстје бже, говори да је књига припадала бечкеречкој цркви Вавадена. У старом Бечкереку, данас Зрењанину, постојала су два храма у XVIII веку: Ваведеноки и Успенски. Њихове садање цркве сазидане су: Успенска 1746. у средишту града и Ваведенска 1773. г. у старом предграђу Граднулицы (Градној улици). Пре тога доба, док је још постојало старо градско палисадно земљано или подзидано утврђење за време Турака у XVI и XVII веку, Срби су били настанени у околини града, а главно им је насеље било на путу према граду — на улици градној, те отуда Граднулица. Ту је поуздано постојала црква у XVII веку, а свакако и у XVI. Неки ову или Успенску цркву везују за стари манастир Дреновац⁷, још пре турског освајања. У XVI и XVII веку манастир су или ову цркву опслуживали хилендарски монаси, чији је можда ово метох био. Ту се један Хилендарац и посветио, св. Рафаило. Његов гроб и капела налазе се и данас поред

⁵ Димитрије Руварац, Српска Митрополија Карловачка око половине XVIII века, Ср. Карловци, 1902, стр. 55—56.
Д. Руварац, Ман. Беоцин, стр. 28—29.

⁶ Бис. Гавриловић, Неки дрворезбарски центри у Војводини, рад војвођанских музеја, бр. 3, Нови Сад, 1954. г., стр. 241.

⁷ Др Радосав Грујић, Духовни живот, Војводина I, Нови Сад, 1939, стр. 366.

Граднуличке цркве⁸. Према томе ништа није природније да је овакав рукопис припадао овој цркви и да је у опслуживању донесен са неке стране⁹.

Када је и каквим случајем рукопис доспео у цркву села Беочина, може се само нагађати. Претпостављам да су га пренели калуђери суседних манастира Раковца или Беочина опслуживањем, продајом, даровањем или забором. О томе нема никаквих забелешки. У Опису српских фрушкогорских манастира из 1753. г. пописани су и манастири Беочин и Раковац са овојим непокретним имањем, људством и покретним инвентарима. У попису књига у Раковцу се помињу 16 српских рукописа, али међу њима ниједан минеј¹⁰, а у Беочину наводе се сумарно 15 рукописних менеја¹¹, те немамо посебног помена, као што је случај са неким другим књигама истог манастира¹².

Црква села Беочина има два сачувана инвентаријума из 1791. г. Они су преписани један са другог, само први садржи попис из 1791. г. а потврдама од 1791. до 1810. Други пак, поред истог пописа из 1791. г., има инвентар из 1844, 1850. и 1872. са потврдама из 1791—1811. У оба инвентара из 1791. под бр. 11 наводе се комплети московске штампе од 12 минеја, али се нигде не помиње овај рукопис. Нема га ни у попису из 1844. Међутим, у инвентару из 1850. г. под бр. 47 записано је: 2 књиге минеа мца марта и маја рукомъ минејски писана. У инвентарском попису из 1872. г. под бр. 29 налази се ово: 1 Требник на мало коло. 2 Минеа мца марта и маја руком минејски писана. Уверен сам да је овде помен овог минеја за март. Дакле, у беочинској сеоској цркви налази се тек од 1850. или које године пре, односно после 1844. г.

Рукописни минеј је на белој, чврстој хартији са воденим знаком котве у кругу, чији је држак само из једне линије са јабуком на врху. Ван круга изнад дршка је крстато постављен тролист ромбичастих латица. Хартија је италијанског порекла из краја XVI или почетка XVII в. Величина листова је 29,5×19,8 см. Има 163 листа издељена и обележена у 21 кватернион. У I кв. недостаје 1. лист, а завршни XXI има свега 4 л. На почетку књиге виде се трагови одсеченог првог листа и још два предлиста. Први је био сигурно орнаментиран па је зато и нестао. Текст захвата 19,2×11,5 см, са 24 реда на потпуној страници. Исписан је црним и највећим делом смећим мастилом, а заглавља, иницијали и напомене цинобером. Слова су лепо изведена полууставом уобичајеним за минеје у XVI в. са извесном дозвољеном слободом, те нису ни строге правилности ни уједначености, нити су редови линијски исправни, али је по општем

⁸ Исто, стр. 411.

⁹ Овај окрњени запис може постати јаснији и потпунији кад га повежемо са две хоповске забелешке о позајмици књига, такође — Бечкереку. У недатираним записима Стојановићевих Записа и натписа, бр. 4462 и 4463, говори о давању два рукописна минеја за септембар и јануар „у наруч у Бечкерек”. У наруч значи у позајмицу, на послу или послугу. Стојановић претпоставља да су поменути записи из XVI века. Мени изгледа да су они млађи, бар из друге половине XVII столећа.

¹⁰ Опис срп. фрушкогорских манастира ... Српски Сион, 1904, стр. 315—316.

¹¹ Исто, стр. 406.

¹² Исто, стр. 315—316, 406.

утиску рукопис уравнотежен и врло пријатан за око. Текст је писан у једној колумни. Слова су у основном линијама 4, а ван њих 6—8 мм. Размак између редова је до 5 мм. Иницијала има малих, средњих и неколико великих (Сл. 3) који су украшени ситним стилизованим листовима. Сви су изведени правилно, чисто и лепо са извесним китњастим облицима и детаљима, нарочито мали (Сл. 4), чији цинобер ванредно хармонира а текстом, скоро у подједнаком ритму сразмерних стихира и тропара. Од крупних и највећих слова, особито се издавају на 3. и 4. листу XVI кв., у служби Благовести. Писар је сматрао потребним да свечаније украси ову службу. Ту је иницијал I у облику плетенице изведен смећом бојом и испуњен црвеним тачкама. С друге је стране иницијал Б, пун, изведен цинобером, украшен вијугавим линијама и тачкама. Нешто је скромније али исто тако декоративно Т на идућој страници (Сл. 5). Још пада у очи да су иницијали последњег листа изведени љубичастим мастилом место цинобером, али је рукопис исти. Можда је писару при крају недостао цинобера па је употребио другу боју или разблажени остатак. Циноберска заглавља су китњаста и танана, у врло декоративним лигатурама. Рукопис је српскословенске редакције. Акценти, интерпункција и дијакријски знаци су уобичајени. Текст се палеографски начин не издава од уобичајених рукописа XVI в. Орнамената сада нема. На крају је изведен запис преписивача, цинобером: *ѿсца фврѿѿѿ ѿн смеѿѿм мастилом: гуѿѿѿѿ ѿнокѿ Тѿмодѿѿ Шантѿѿѿѿ.*

Књига је укоричена у хрстове дашчице обложене мркоцрвеном орнаментираном кожом. Украси су барокне волуте, уписани правоугаоници и стилизовани биљни елементи, а на средини горње корице утиснуто је Вазнесење. Доња је украшена тракама барокних волута као на горњој. Поставни су листови подерани или начети, јер је неко тражио записе испод њих.

У разрешењу имена, односно надимка Тимотеја Шантавог, преписивача и времена његовог живота, рада и места настанка рукописа, лежи главни проблем испитивања оваквих прилога. У овом случају прекраћена су нам сва лутања и заобилазни путеви, иако нам директно нису наведени сви потребни елементи у књизи и у самом запису преписивача. Благодарећи његовим бројнијим рукописима и садржајнијим записима посредно имамо прилично података о овом занимљивом и јединственом преписивачу из последње четвртине XVI и почетком XVII века. Његове посебне и изразите црте и обележја (Сл. 6) писања и појединости украсних мотива, поред све типичности свога времена, помажу нам да га лако откријемо и упоредним путем утврдимо његово несумњиво дело.

До другог светског рата чувале су се, између осталих и његове књиге у суседним манастирима: Раковцу и Новом Хопову. После рата пренесене су из Загреба у Београд и чувају се у Црквеном музеју Српске цркве у Београду. У записима неколико својих рукописа Тимотеј назива себе Глухи, а у једном опширно објашњава своју тешку глувоћу коју већ 12 година подноси и споразумева се гестовима, покретима главе и по мицању усана, како сам наводи и раз-

лаже у запису свог Метафраста (Сл. 7 и 8) — Житија светих из 1592. г.¹³ У више својих рукописа омаловажујуће назива себе расоношом,¹⁴ али нигде се није потписао као Тимотеј Шантави.

Његова сабраћа, уопште калуђери, из монашке скромности, управо из самопонижења придају себи унижавајуће епитете: худи, грешни, окајани, унишени, брени, назови-монах, расодер, расоноша, лењиви, похлепни итд. Ретко се налазе надимци по телесним особинама, односно манама и недостацима, као рецимо праматик Теодор Спан — Ћосави, Ћоса, штићеник Доментијана, писца биографије св. Саве и Симеуна Немање из XIII века,¹⁵ затим за овај случај асоцијативно име и особински надимак Тимотеја Глухога, монаха и доцнијег јеромонаха манастира Озрена у Босни, доброт преписивача више књиге између година 1580-тих и 1609.¹⁶ У свештенике, па и у монахе, нису се узимала лица са видним и упадљивим телесним недостацима да не би те мане изазвале саблазни. У случају да су оне стечене у свештеничком чину или монашком обету, толерисане су, али таквим личностима одређивала се лакша дужност и мањи додир са светом. Вероватно је и овај прешни Тимотеј задобио телесне недуге у монаштву, па је тако себи делио надимке: Глухи и Шантави. Како овај последњи назив имамо само у овом мињеју, може се посумњати да ли је у питању исто лице. Одмах одговарамо потврдно — исто је лице. По упоребењу са његовим рукописима, Панегириком из Н. Хопова и Метафрастом из Раковца велика је сличност, а по украсним иницијалима са крупним гранулама на петелкама, испоставља се потпуна истоветност.

Откуда одједном надимак — Шантави? Реч шантав, шантави је мађарског порекла. *Sánta* значи хром, шепав, шантав, ћопав, бангав; *sánta ember* = хромац, шепавец, ћопавко, ћопавец, ћопа итд. Данас је реч шантав распрострањена на читавом подручју српског говора. Међутим, у Вуковом Српском рјечнику, Беч, 1818. г., код речи шантав стоји напомена (по Сријему, по Бач. и по Бан.), а у новијем, IV, фототипском издању из 1935, налази се примедба (у војв.) — у војводству, што значи да се у Вуково време ова реч употребљавала само или највише на подручју данашње Војводине, овакако и на ширем земљишту од Будима, Темишвара и Арада до Саве и Дунава. То је сасвим разумљиво у овим крајевима мешовитог становништва, али али случај Тимотеја Шантавог из Озрена у Босни, демантује Вука, јер је већ у XVI веку, а овакако и раније, ова реч била у широкој народној употреби.

Разумљиво је што је Тимотеј себи придао овакав атрибут. Са својом глувоћом и ко зна са каквим још урођеним и стеченим слабостима и склоностима, изгледа да је био човек слабог здравља, а временом му се погоршавало или природно опадало. У старијим годи-

¹³ Љ. Стојановић, Записи и натписи, бр. 822.

¹⁴ Исто, бр. 809.

¹⁵ Љ. Стојановић, записи и натписи, бр. 21.

Доментијан, Живот св. Саве и св. Симеуна, Српска књижевна задруга 282, Београд, 1938, у предговору стр. 10.

¹⁶ Љ. Стојановић, Записи и натписи, бр. 807, 809, 822, 984.

Др Миленко С. Филиповић и Боко Мазалић, Манастир Озрен, Споменик САН СГ, Одељење друштвених наука, књ. 3, Београд, 1951, стр. 94—95.

нама тегобе су постале веће, па је под шантавим подвео уопште своје слабо, тремо и оронуло стање, јер има значења и човека пуног телесних недостатака и душевних мана и неспретности. Такво потписивање није лишено и хумора или ироније и самоунижења на монашки начин.

Даља и дубља испитивања о преписивачу и његовом делу у овом нису потребна. Ово је сасвим довољно као саопштење и идентификација преписивача и примерка, јер је у припреми једна већа студија о Тимотеју и његовој целокупној преписивачкој делатности. Овај његов непознати примерак, који је свакако доспео из Раковца или ког оближњег манастира у сеоску беочинску цркву, може само допринети увећању сазнања о раду, вредном и заслужном напору овог неуморног преписивача.

Zusammenfassung

Petar Momirović

DAS HANDSCHRIFTLICHE MINAION TIMOTHEUS' DES LAHMEN

Die Schreibtätigkeit des Mönches Timotheus des Lahmen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts hat sich vor allem zwischen 1580 und 1609 im serbischen Kloster Ozren in Ost-Bosnien entfaltet. Wegen seiner angeborenen und späteren körperlichen Fehler, in erster Linie seiner Taubheit, und auch wegen seiner mönchischen Bescheidenheit und Demut, hat er in Anmerkungen zu seiner Arbeit sich selbst herabsetzende Beinamen gegeben: der Taube und der Lahme. Timotheus war ein sehr fleissiger und guter Kopierer zahlreicher liturgischer und kirchlicher Bücher, wie Minäen, Lobhymnen und Hagiographien. Seine Schreibarbeiten waren für den praktischen Gebrauch von Klöstern und Kirchen bestimmt und nicht repräsentative Ausgaben für wohlhabende und angesehene Auftraggeber. Obwohl seine erhaltenen Handschriften bescheidene und anspruchslose Kaligraphien sind, zeigt er jedoch auch bessere Qualität seiner Kunst, was aus seinen charakteristischen, auffallenden, eigenständigen und ungewöhnlichen Initialilluminationen ersichtlich ist.

Dieses Exemplar vom Minäon für März ist eines von verlorengegangenen 12 Minäen für das ganze Jahr. Es wurde im Dorf Beočin in der Nähe von Novi Sad (Neusatz) gefunden. Aus beiliegenden Aufnahmen und Zeichnungen tritt ein bis heute unbekanntes Schriftstück mit neuen Qualitäten des Schreibers zu Tage, das die Kenntnis von ihm vervollständigt und seine Fähigkeiten bestätigt.

Резюме

Пётр Момирович

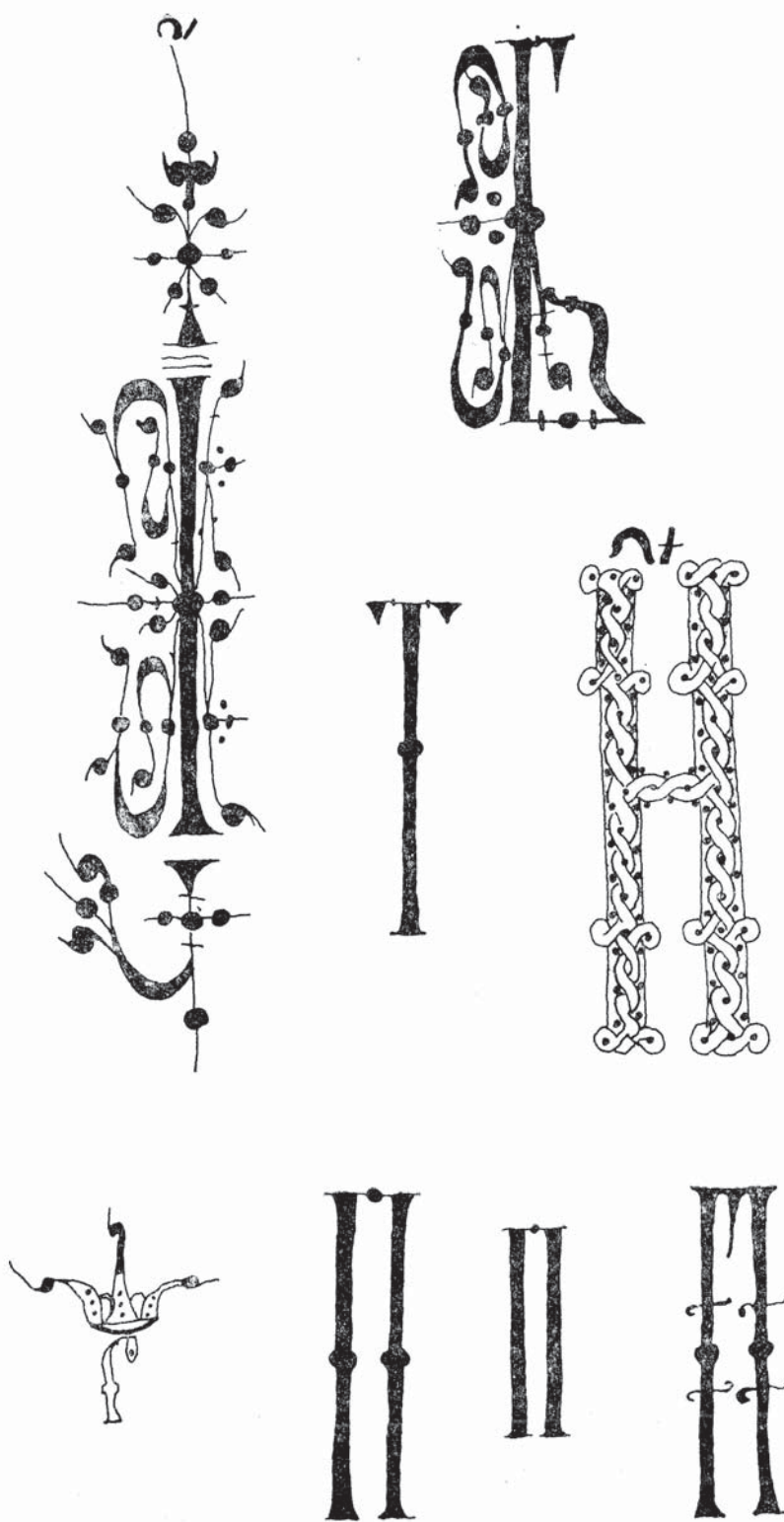
РУКОПИСНАЯ МИНЕЯ ТИМОФЕЯ ХРОМОГО

Деятельность монаха Тимофея Хромого (который жил во второй половине XVI столетия) над переписыванием книг главным образом развивается между 1580 и 1609 гг. в сербском православном монастыре Озрене в восточной Боснии. Вследствие некоторых своих врождённых или приобретенных недостатков, прежде всего глухоты, а также и по монашеской скромности и смирению, в записях он приписывает себе унижающие прозвища: Глухой и Хромой. „Хромой” не обозначает только человека который прихрамивает, а также и человека который имеет на себе и другие физические недостатки. Между тем, Тимофей является очень прилежным и хорошим переписчиком многих богослужебных церковных книг, как например: миней, панегириков и житий святых. Он писал для практических нужд монастырей и церквей, а не для представительственных целей, экземпляры для богатых и знатных заказчиков. Несмотря на то, что его сохранившиеся рукописи скромного и простого письма, он показывает и лучшие качества своего мастерства, а что можно заметить из только ему свойственных, выразительных, самостоятельных, до его не принятых, служащих для украшения инициалов.

Из потерянного комплекта 12 миней сохранился лишь этот экземпляр за март месяц. Найден в селе Беочине, близ города Нови Сад, в югославянской области Воеводина. Из опубликованных снимков и чертежей замечается до сих пор неизвестная рука переписчика, но новыми качествами пополняющая сведения о нём, и ещё раз подтверждаются его качества.

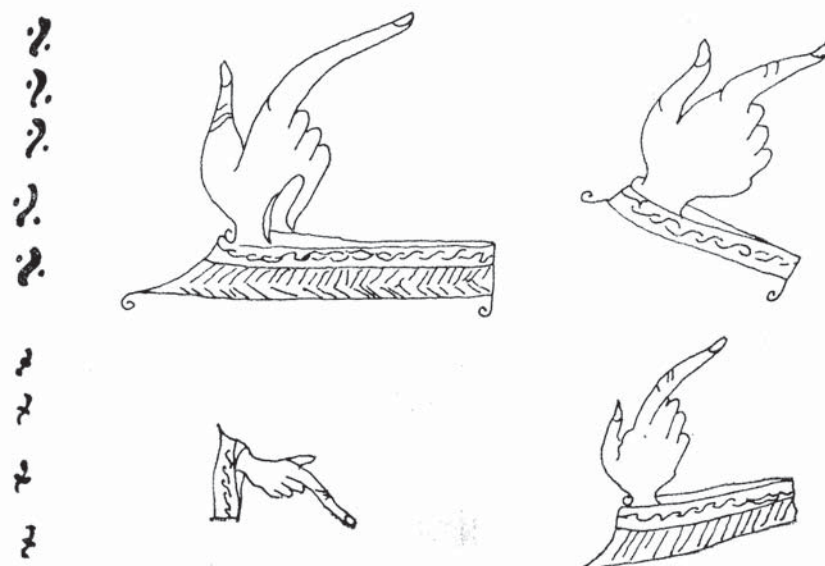
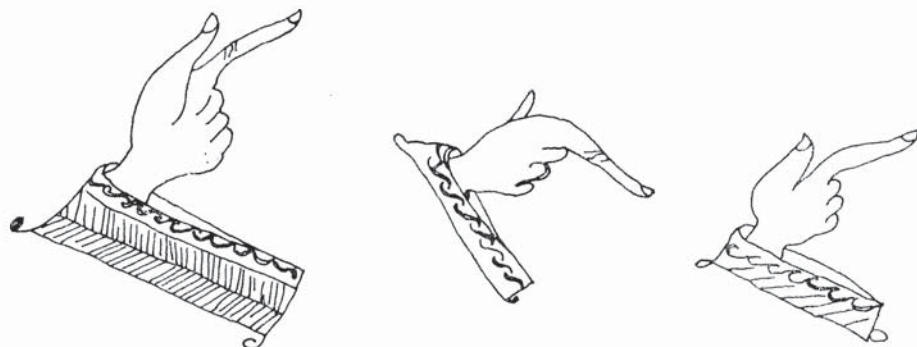
МѢСЯЦЪ: СТОЛНІКА
 МѢСЯЦЪ: СТОЛНІКА СІМІАНА
 І Ъ В Ъ В Г Д Е Ѕ Ж
 З Р Е Н Н І І Н В К Н К
 Ж Ж Л Л Ѫ У Ц С С Ѳ
 К С ѿ М П Н О Р О О Ѧ
 Р Р Р Р Р Р Р Р Т У Ѳ
 Л Л Л Л Л Л Л Л Л Л
 Х Т Н Ѫ Ѫ Ѫ Ѫ Х И
 Ѫ І І І І І І І І І І
 Ѫ І І І І І І І І І І

Сл. 4 Минеј за март — украсна заглавља и мали иницијали

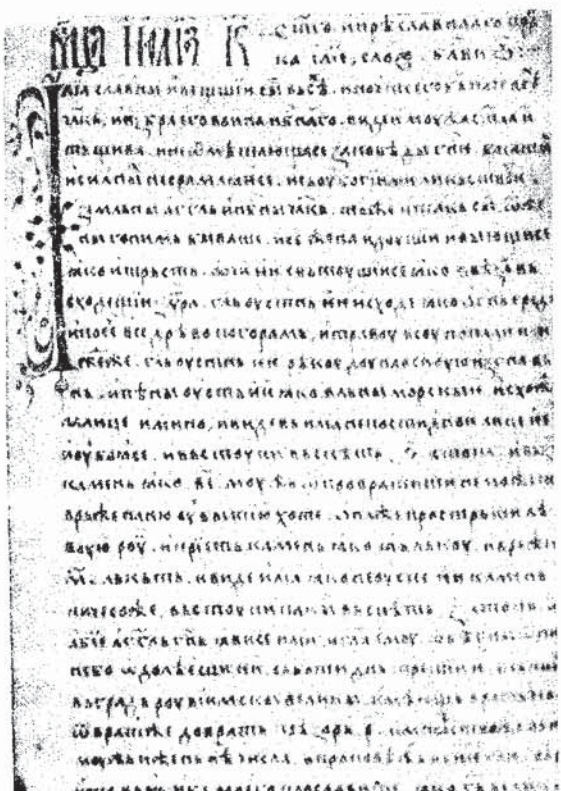

Сл. 5 Мишеј за март — свечани иницијали великог празника

𐌆 𐌆 𐌆 𐌆 𐌆 𐌆 𐌆

Сл. 6 Минеј за март — знаци за указивање и скретање пажње

Сл. 7 Метафраст — Житија светих из 1592. г.
— пример текста и украсних иницијала

Сл. 8 Метафраст — карактеристични Тимотејев иницијал